RADIODA REJISSURA FENOMENI:
(O‘zbek va qoraqalpoq radiosi misolida)

Bawetdinov Sharafatdin Kazımbekovich – *o‘qituvchi*
sharafatdinbauetdinov@gmail.com
O‘zDSMI Nukus filiali

ФЕНОМЕН РЕЖИССУРЫ В РАДИОВЕЩАНИИ:
(На примере узбекского и каракалпакского радио)

Бауетдинов Шарафатдин Казымбекович – *преподаватель*
Нукусского филиала ГИИК Уз

THE PHENOMENON OF DIRECTING IN RADIO BROADCASTING:
(On the Example of Uzbek and Karakalpak Radio)

Bawetdinov Sharafatdin Kazimbekovich – *Lecturer*
Nukus branch of UzSIAC

Tayanch so‘zlar: radio san’ati, ovozli obraz, ovoz partiturasi, akustik nuqta, epik radiorejissura, foley-effekt, ovozli dizayn, audial simbioz.

Rezyume. Maqolada radio san’atining genezisi, uning "ko‘rinmas teatr" sifatidagi tabiati hamda radiorejissurada "ovozli obraz" yaratish masalalari ilmiy asosda o‘rganilgan. O‘zbek va qoraqalpoq radio rejissyorlik maktablarining o‘ziga xos milliy-etnik, akademiyalik va psixologik xususiyatlari, shuningdek, "ovoz partiturasi" va "epik radiorejissura" nazariyalari qiyosiy tahlil qilingan. Maqolada zamonaviy radioeshittirishlarda ovozli dizayn, podkast madaniyati, musiqa terapiyasi hamda oltin fond yozuvlarini qayta ishlashda sun’iy intellekt (AI) texnologiyalarini qo‘llash istiqbollari tadqiq etilgan.

Ключевые слова: радиоискусство, звуковой образ, звуковая партитура, акустическая точка, эпическая радиорежиссура, фоли-эффект (шумовые эффекты), звуковой дизайн, аудиальный симбиоз.

Резюме. В статье научно обоснованы генезис радиоискусства, его природа как «невидимого театра», а также вопросы создания «звукового образа» в радиорежиссуре. Проведен сравнительный анализ национально-этнических, академических и психологических особенностей узбекской и каракалпакской школ радиорежиссуры, а также теорий «звуковой партитуры» и «эпической радиорежиссуры». Кроме того, в статье исследованы перспективы применения звукового дизайна, культуры подкастов, музыкотерапии и технологий искусственного интеллекта (ИИ) при обработке записей золотого фонда в современном радиовещании.

Keywords: radio art, sound image, sound score, acoustic point, epic radio directing, foley-effect, sound design, audial symbiosis.

Summary. The article scientifically examines the genesis of radio art, its nature as an "invisible theater," and the creation of a "sound image" in radio directing. It provides a comparative analysis of the unique national-ethnic, academic, and psychological characteristics of the Uzbek and Karakalpak radio directing schools, as well as the theories of "sound score" and "epic radio directing". The study analyzes the application of sound design, podcast culture, music therapy, and artificial intelligence (AI) technologies in processing heritage recordings from the "Golden Fund" in modern broadcasting.

KIRISH. Radio san’ati o‘zining kelib chiqishiga ko‘ra, inson xayoli bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqa o‘rnatuvchi “ko‘rinmas teatr” hisoblanadi. Madaniy-ma’rifiy eshittirishlar yo‘nalishida rejissyorning individual uslubi shunchaki texnik jarayonlar yig‘indisi bo‘lmay, balki milliy qadriyatlarni audial shaklga ko‘chirish mahoratidir. Ilmiy nuqtai nazardan yondashganda, radiorejissuraning asosi “ovozli obraz” yaratishga tayanadi. Ushbu jarayonda yetakchi rejissyorlar matnning semantik yukini akustik muhit bilan boyitish orqali tinglovchining ongosti qatlamlariga ta’sir ko‘rsatadi. Madaniy-ma’rifiy eshittirishlarda rejissyorning asosiy vazifasi “pedagogik-estetik” muvozanatni saqlashdan iborat: ya’ni ma’lumot zerikarli bo‘lib qolmasligi, badiiylik esa ilmiylikni yashirib qo‘ymasligi lozim.

USULLAR

Ushbu tadqiqotda o‘zbek va qoraqalpoq radio jurnalistikasi hamda rejissyorlik maktablarining uslubiy izlanishlari qiyosiy-tahliliy hamda tizimli yondashuv metodlari asosida o‘rganildi. Tadqiqot obyekti sifatida

O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston radio rejissyorligi maktablarining “ovoz partiturasi” teoriyasi hamda etno-akustik tabiati olindi.

O‘zbek radio rejissyorligida Qodir Maxsumov, Nazira Ibrohimova va Farhod To‘xtayev kabi ijodkorlarning milliy adabiy til va klassik musiqa bilan bog‘liq metodik uslublari, qoraqalpoq radio rejissurasida esa K.Sariyev, T.Qurbanov va O‘.Sattorov kabi ustozlarning “epik radiorejissura” an’analari tahlil qilindi. Shuningdek, zamonaviy raqamli bosqichda radiorejissuraga kirib kelgan ovozli dizaynva sun’iy intellekt (AI) elementlarining funksional imkoniyatlari baholandi.

TAHLIL VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijasida o‘zbek va qoraqalpoq radio rejissyorlik maktablarining o‘ziga xos konseptual modellari aniqlandi:

1. O‘zbek radio rejissyorlik maktabi: Akademizm va psixologizm

O‘zbekiston radio jurnalistikasida rejissyorlik maktabi o‘zining "ovoz partiturasi" teoriyasiga ega bo‘lib, unga muvofiq, efirga berilayotgan har bir ovoz (inson so‘zi yoki tabiat shovqini) umumiy kompozitsiyaning ajralmas qismi hisoblanadi.

- Qodir Maxsumov uslubi: Ushbu uslubda “so‘zning muqaddasligi” birinchi o‘rinda turadi. Rejissyor ma’rifiy ko‘rsatuvlarda diktor yoki boshlovchining so‘zidagi har bir nafasni dramaturgik element darajasiga ko‘targan. Uning uslubiga xos bo‘lgan “akustik nuqta” metodi tinglovchini muhim fikr oldida to‘xtab, fikr yuritishga majbur qiladi.
- Nazira Ibrohimova yondashuvi: Uning ishlarida ayollarga xos lirik-psixologik yondashuv ustuvorlik qiladi. Ma’rifiy dasturlarda u ko‘proq “pichirlovchi ovoz” va yaqin masofadagi mikrofondan foydalanish orqali tinglovchi bilan “sirdoshlik muhiti”ni yaratgan, bu esa eshittirishlarning emotsional ta’sir kuchini oshirgan.
- Audial simbioz: O‘zbek rejissyorlari maqom yo‘llarini (ayniqsa, asarning kulminatsiya nuqtalarida) shunday joylashtirishganki, natijada musiqa matnning mantiqiy davomiga aylangan. Bu ilmiy tilda “audial simbioz” deb ataladi.

2. Qoraqalpoq radio rejissurasida etno-madaniy o‘ziga xoslik

Qoraqalpog‘iston radio rejissyorlik san’ati o‘zining etno-akustik tabiati bilan O‘rta Osiyo radio makonida alohida o‘rin tutadi va ustozlarning uslubi “epik radiorejissura” deb tavsiflanadi. Asosiy o‘ziga xosliklar quyidagilardan iborat: Dostonchilik elementlari: Rejissyorlar eshittirish tuzilishida jirov va baxshilarning “gurung qilish” uslubidan foydalangan bo‘lib, bunda eshittirish markazida voqea emas, balki “afsona” turadi.

- Tabiiy effektlar (Soundscape): Qoraqalpoq tili o‘zining fonetik quvvati (shuningdek, o‘ziga xos raddiya/tovush ritmlari) bilan ajralib turadi. Rejissyorlar ushbu fonetikani “ochiq kosmos” ovozlari bilan uyg‘unlashtirgan. Orolbo‘yi tabiati, shamolning xarakterli ovozi yoki qumloq yo‘ldagi otliq odimi kabi foley-effektlar ko‘rsatuvlarning hayotiylik darajasini ta’minlagan.
- Musiqiy dramaturgiya: Qoraqalpoq dostonlarining (masalan, “Qiriq qiz”) radio-talqinlarida rejissyor qobiz va dutor navosini personajlarning ichki kechinmalari bilan parallel ravishda beradi, bu esa milliy o‘zlikni anglashga xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUNOZARA

Zamonaviy sharoitda radiorejissura an’anaviy analog formatdan raqamli bosqichga o‘tdi va yetakchi rejissyorlar o‘z uslublariga “ovozli dizayn” (Sound Design) elementlarini muvaffaqiyatli olib kirdi. Bu jarayonda ikki asosiy innovatsion yo‘nalish ko‘zga tashlanadi:

1. Multimediali uyg‘unlik va Podkastlar: Endilikda radio rejissyori nafaqat audioni, balki uning vizualizatsiyasini ham hisobga oladi, bu esa podkast madaniyatining shakllanishiga olib keldi.

2. Milliy musiqa terapiyasi: Ilmiy izlanishlar milliy soz asboblarining chastotalari (frequency) inson ruhiyatiga turlicha ta’sir etishini ko‘rsatadi. Zamonaviy o‘zbek va qoraqalpoq rejissyorlari targ‘ibot-tashviqot eshittirishlarining matniga mos ravishda ma’lum bir chastotadagi (tinchlantiruvchi yoki ruhlantiruvchi) namalarni tanlash orqali eshittirishning “terapevtik” funksiyasini ham bajarmoqdalar.

Shuningdek, eskirgan “Oltin fond” yozuvlarini qayta ishlashda zamonaviy rejissyorlar neyron tarmoqlaridan (AI) foydalanib, ovozning tiniqligini oshirmoqdalar, bu esa tarixiy

madaniy merosni zamonaviy yoshlar talabiga moslashtirish imkonini beradi.

XULOSA VA ILMIY TAVSIYALAR

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, radio rejissyorining uslubi — bu milliy til, musiqa va texnologiya kesishgan nuqtadagi o‘ziga xos san’atdir. O‘zbek va qoraqalpoq maktablarining tajribasini umumlashtirish quyidagi ilmiy xulosalar va tavsiyalarni berishga imkon beradi:

1. Audial merosni saqlash: Rejissyorlik uslublarini tizimli o‘rganish orqali milliy radio-postanovkalarning nazariy bazasini boyitish lozim.

2. Yangi janrlarni rivojlantirish: Podkast va audio-kitob formatlarida ustoz rejissyorlarning “pauza va ritm” metodikasidan keng foydalanish zarur.

3. Ta’limiy ahamiyat: Oliy oquv yurtlarida “Ovoz partiturasi” va “Etno-akustika” fanlarini joriy etish orqali yangi avlod radio rejissyorlarini tayyorlash tizimini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyot

1. Muqimov, M. *Radiojurnalistika: Nazariya va amaliyot.* – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008. – 180 b.
2. Xayrutdinova, M. *Radiorejissura asoslari.* O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘zDSMI, 2015. – 142 b.
3. Mamatov, Sh. *Ommaviy axborot vositalarida ovoz rejissurasi va texnikasi.* – Toshkent: Tafakkur, 2012. – 160 b.
4. Maxsumov, Q. *Efirda so‘z qudrati: O‘zbek radiosi tarixidan lavhalar.* – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1988. – 124 b.
5. Ibrohimova, N. *Ovozlardagi qismat: Radioteatr va lirik-psixologik eshittirishlar tajribasidan.* – Toshkent: San’at, 2004. – 96 b.
6. Сариев, К. *Қорақалпоқ давлат радиоси: Тарих ва замон.* – Нөкис: Қарақалпақстан, 1994. – 112.
7. Қурбанов, Т. *Радиоэфирда миллийлик ва режиссёрлик маҳорати.* – Нөкис: Билим, 2007. – 135.